

УДК 37.091.12.011.3:17.022.1

Катерина Павицька

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПОВАГИ ДО ДИТИНИ ЯК МОРАЛЬНОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті розкрито та теоретично обґрунтовано сутність та структуру поваги до дитини як моральної якості особистості майбутніх учителів. Окреслено структурні компоненти досліджуваної якості: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний. Запропоновано авторський варіант визначення поняття «повага до дитини». Акцентовано увагу на необхідності формування у студентів шанобливих взаємин із учнями у навчально-виховному процесі педагогічних університетів.

Ключові слова: майбутні учителі, виховання, повага до дитини, структурні компоненти.

У сучасних умовах досить актуальною є проблема морального виховання молоді, від рівня якого залежить стан вихованості людей в суспільстві, їх культури і гуманістичного ставлення до різних явищ оточуючої дійсності. У вищих педагогічних навчальних закладах України особливої уваги набувають проблеми, пов'язані з підвищенням рівня морально-етичного виховання майбутніх спеціалістів.

Специфіка педагогічної діяльності ставить перед майбутнім учителем ряд вимог до особистості педагога, які в педагогічній науці визначаються як професійно значимі особистісні якості. Вони характеризують інтелектуальну й емоційно-вольову сторони особистості, суттєво впливають на результат професійно-педагогічної діяльності і визначають індивідуальний стиль педагога. Такою моральною якістю, необхідною для подальшої професійної діяльності майбутніх вчителів, ми вважаємо повагу до особистості дитини.

Нові підходи до виховання гуманної особистості в сучасних умовах розробляли І. Бех, В. Білоусова, М. Боришевський, К. Дорошенко, О. Кононко, Т. Поніманська, К. Чорна та ін. В останні десятиліття різні аспекти виховання учнівської молоді досліджували українські вчені Л. Белова, І. Лощенова, О. Максимчук, І. Парасюк, А. Ржевська, В. Швирка та ін. Проблему виховання моральних якостей особистості розглядали І. Бех, О. Вишневський, О. Киричук, Г. Костюк, М. Красовицький, А. Макаренко, Ю. Приходько, В. Сухомлинський, К. Чорна та ін. Вивчення особистості вчителя здійснювали Ф. Гоноболін, І. Зязюн, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Семіченко та ін.

Окрім того, формування особистості в її зв'язках та відносинах з навколишнім світом досліджували А. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський,

В. Мясищев, С. Рубінштейн та ін. Різні аспекти діяльнісного підходу у навчанні та вихованні набули висвітлення в працях Б. Ананьєва, І. Бега, Л. Виготського, М. Когана, І. Кона, О. Леонтєва, А. Петровського та ін. Особливості формування емоційної сфери особистості розкрито у працях Б. Ананьєва, О. Запорожця, Г. Костюка, О. Леонтєва, В. Мухіна, П. Якобсона, Л. Хоружи; формування пізнавальних інтересів особистості вивчали Н. Бібік, В. Іванов, О. Ковальов та ін.

Отже, теоретичний аналіз проблеми формування особистості майбутніх учителів та їх морально-етичного виховання виявив широкий спектр підходів до її вирішення з погляду наукового співтовариства та різних наукових галузей (педагогіки, психології, етики, філософії тощо). У багатьох дослідженнях зазначається, що для гармонійного розвитку особистості молодого людини, яка б відповідала вимогам сучасного суспільства, необхідно виховувати почуття поваги до іншого. Особливо це стосується виховання поваги до дитини у майбутніх учителів.

Зважаючи на актуальність поставленої проблеми, мета нашої статті полягає у визначенні сутності та структури поваги до дитини як морально-етичної якості особистості майбутніх учителів.

Поняття «якість особистості» є досить багатограним і складає сукупність певних характеристик. За Г. Костюком, структура якості особистості – це усталене ставлення, в основі якого лежить єдність знань, мотивів і способів дій [6, с. 63].

За висновками Л. Архангельського, І. Кона, Л. Рувінського, І. Харламова та інших, категорія «моральна якість», як сукупність психічних станів, процесів і властивостей, є складним цілісним психічним утворенням у структурі особистості, що охоплює його потребнісно-мотиваційну, інтелектуально-почуттєву й поведінково-вольову сфери. Ця якість є динамічною системою, змістові й структурні складові якої безперервно розширюються, збагачуються й об'єднуються в більш складні особистісні утворення. Сучасні дослідники вважають, що за рівнем сформованості моральних якостей особистості можна судити про людську моральну культуру й моральну вихованість.

Оскільки ми розглядаємо повагу до дитини як моральну якість, то, по-суті, вона є інтегративною якістю. Принципове значення при цьому має сфера дії тієї чи іншої якості. Так як моральна якість не відноситься ні до сфери свідомості, ні до сфери діяльності, ні до сфери відносин, ми пропонуємо розглядати її у сукупності названих сфер, які взаємопов'язані між собою.

Сучасне осмислення сутності інтегрального поняття «повага до дитини» неможливе без аналізу його аспектів.

У результаті дослідження низки літературних джерел було встановлено, що різні погляди неоднаково розкривають сутність проблеми відносин, але спільним у них є те, що це явище вивчається через

сприйняття суб'єктом оточуючої дійсності – сукупності певних компонентів у їх діалектичній взаємодії. Такі компоненти відповідають у сучасній психології трьом психічним сферам: когнітивній, емоційній та поведінковій.

Дотримуючись розуміння «якості особистості» як складного утворення, ми вважаємо за необхідне виділити в структурі морально-етичної якості особистості вчителя такі компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний, які взаємопов'язані і впливають один на одного.

Важливою складовою першого структурного блоку (когнітивного) є потреби. Розвиток соціальних та морально-естетичних потреб особистості студента є важливою умовою моральної регуляції його поведінки, адже саме вони створюють найбільш сприятливі суб'єктивні умови для розвитку духовної сфери молоді.

На основі потреб формуються переконання. Моральні переконання – це пережиті та узагальнюючі моральні принципи, норми, які в свою чергу включають погляди, почуття тощо [4, с. 20]. Моральні почуття виражають запити, оцінки, ставлення особистості, в результаті формування якого з'являється емоційне відношення або переживання до відповідного об'єкта. Важливого значення при цьому набувають знання.

На нашу думку, у процесі виховання у студентів поваги до дитини, їм необхідно оволодіти певною системою знань, а саме: знаннями норм загальнолюдської моралі та професійної етики, психолого-педагогічними знаннями та ін., що дало б змогу гуманізувати навчально-виховний процес.

У структурі поваги до дитини знання про цінність дитини мають формувати відповідне ставлення до учня і виявлятися у чуйності, дбайливості, доброзичливості, турботі, співпереживанні та співчутті, довірі, визнанні прав, потреб, особливостей і здібностей особистості дитини тощо.

Формування переконань у студентів в необхідності шанобливого ставлення до учнів, протистояння приниження їх гідності тощо має відбуватися на основі засвоєння ряду важливих морально-етичних норм, понять і правил поведінки.

Критерієм розвитку когнітивного компонента є повнота, глибина, осмислення, міцність знань про повагу до дитини у взаєминах та усвідомлення доцільності оволодіння ними.

У структурі почуттів психологи, крім знань, виділяють переживання, тобто емоції, що є складовою другого компонента – емоційно-ціннісного.

І. Бех вважає емоції енергетичним компонентом усіх психологічних утворень [1, с. 122]. На його думку, сила якості залежить від сили емоційного переживання, від його емоційної напруги.

У педагогічній науці й практиці існує думка, що необхідною умовою ефективного педагогічного керівництва процесом морального виховання є

створення у студентів яскравих емоційних переживань, пов'язаних з гуманістичними уявленнями, які формуються, з власним досвідом моральної поведінки. Це сприяє формуванню схильності до активного піклування про інших людей.

На нашу думку, важливим у вихованні поваги до дитини є формування у студентів альтруїстичних емоцій. Альтруїзм – напрям поведінки і діяльності людини, який ставить інтереси іншої людини або загальне благо вище особистих інтересів. Як правило, використовується для визначення властивості приносити свою вигоду в жертву, заради загального блага. На думку І. Беха, альтруїзм як широка сфера добродійності і серцевина моральності особистості може починатися з незначної послуги і поширюватися на суттєву допомогу іншій людині часто наперекір власним потребам та інтересам [2, с. 101]. Альтруїстичні емоції – переживання, які виникають на основі потреби в допомозі, підтримці іншим людям: бажання приносити людям радість, почуття занепокоєння долею іншої людини, турбота про неї. Важливо, коли такі емоції підкріплюються щирістю суб'єкта та набувають спонтанності (самодовільності). Саме такі емоції здатні спонукати особистість до гуманних дій і вчинків.

В основі будь-якої діяльності особистості лежать певні мотиви та цілі.

Важливого значення серед мотивів поведінки майбутнього вчителя А. Донцов надає саме мотивам моральним. Ці мотиви базуються не на зовнішніх примусових чинниках, а на внутрішніх компонентах морально-психологічної структури особистості [4, с. 80].

І. Бех стверджує, що у витоках морального розвитку особистості знаходиться механізм емпатії [2, с. 67], в основі якого виникають перші моральні дії, оскільки внаслідок сприймання негативного емоційного стану іншої людини, у особи виникає не лише аналогічне емоційне переживання, а й поштовх до зміни такого стану через відповідну допомогу.

Згідно досліджень Т. Гаврилової [3], реалізація емпатії в поведінці особистості залежить від того, які мотиви (егоїстичні чи альтруїстичні) домінують в її поведінці. У зв'язку з цим виділяють два різновиди емпатії, що відповідають егоїстичній і альтруїстичній спрямованості особистості – співпереживання і співчуття. Співпереживання розглядається як пасивна форма відзиву на переживання іншого і втеча від джерела неприємних переживань. Співчуття виявляється в готовності зрозуміти іншого, допомогти йому в критичній ситуації.

На нашу думку, для формування поваги до дитини важливим є формування у студентів саме співчуття.

Формування високої мотивації гуманного ставлення до іншого забезпечується також послідовним розширенням у студентів уявлень, з яких виробляється ціннісне особисте ставлення до першого.

Становлення поваги до дитини неможливе без об'єктивної оцінки її

особистості, усвідомлення її соціальної значущості як Людини, адекватного сприймання її внутрішнього світу, тобто визнання її найвищою цінністю. Таке сприйняття людини зумовлює взаємини, в основі яких лежить повага до людської гідності.

З точки зору виховання психологічна структура особистості нараховує не один десяток морально-психологічних утворень, тобто властивостей, якостей, цінностей тощо. В сучасній науці існують різноманітні підходи до визначення структури якості особистості, які доповнюють один одного. Зауважимо, що реалізація певної моделі виховання неможлива без глибокого осмислення морально-психологічних утворень, які визначають особистість.

У нашому дослідженні ми поділяємо думку І. Беха, що такими морально-психологічними утвореннями, які забезпечують цілісність Образу-Я, що, в свою чергу, є ядром будь-якої особистості, є особистісні цінності.

На думку І. Беха, «особистісна цінність» має стати програмною схемою виховної роботи, яка ґрунтується на використанні механізмів свідомості і самосвідомості суб'єкта. Після глибокого усвідомлення вихованцем сфери дійсності, що охоплюється відповідною нормою, його увагу необхідно звернути на те, що саме ця сфера є полем його майбутньої морально-духовної діяльності. Щоб ціннісний зміст етичної норми став психологічним підґрунтям розгортання процесу самосвідомості, необхідно вправлятися у способах виокремлення, усвідомлення та утвердження себе у зв'язку з цим змістом [1].

Діяльність є платформою, на якій розгортаються певні відносини, передумовою та чинником їх виникнення. Основна функція відносин – виховна. Моральне формування особистості значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі діяльнісного підходу, згідно з яким морально-етичні правила і норми засвоюються людиною активно в процесі діяльності та спілкування з іншими людьми. Такою діяльністю для студентів є навчально-пізнавальна діяльність вузу. Одна із функцій діяльності полягає в тому що в ній набувається досвід ставлення особистості до світу, до інших людей, до самої себе. У своєму дослідженні ми усвідомлювали, що моральна якість особистості є багато разів повторюване і в результаті цього закріплене в системі звичної моральної свідомості, звичних дій людини, ставлення, що є об'єктивним, тобто формується на основі ціннісного відношення до дитини.

Моральні якості особистості визначаються не лише діяльністю, але й виникаючими в процесі діяльності відносинами.

Окреслюючи значущість поваги у взаєминах, В. Малахов вважає, що повага – це таке ставлення людини, яке реалізує на практиці визнання людської гідності; це своєрідна активність особистості, яка спрямована на «утвердження ціннісного статусу Іншого, віддання належного йому як

суб'єктові й репрезентантові смислових і творчих потенцій людяності», та яка передбачає справедливість, чуйність, доброзичливість, довіру, толерантність, увагу до особистості іншої людини, врахування її права на самовизначення та способу самореалізації [7, с. 333].

Взаємини (діяльнісний компонент), з точки зору досліджуваної нами проблеми, передбачають закріплення нових (гуманних) способів поведінки (вміння вступати в міжособистісні взаємини з учнями, що ґрунтується на принципі поваги до особистості), і, зокрема, тих, що пов'язані із саморегуляцією (згідно до норм гуманної моралі та професійної етики), самоконтролем, впевненістю, відповідальністю, самостійністю; набуття навичок щирого, глибокого, вільного спілкування, міжособистісної діалогічної взаємодії, та умінь, які сприяють гуманізації професійної діяльності.

Проявляючись у гуманних відносинах, повага до дитини з боку студентів-майбутніх учителів характеризується виявом прихильного ставлення до дитини, а саме: зацікавленістю до особистості учня, визнанням інтересів дитини, її потреб, особливостей і здібностей, проявом доброзичливості, правдивості, піклування, довіри та ін.

Таким чином, на основі результатів аналізу філософських, етичних, психолого-педагогічних джерел з досліджуваної проблеми ми визначили поняття «**повага до дитини**» як інтегративну, динамічну моральну якість, яка базується на мотивах ціннісного ставлення до дитини, системі певних морально-етичних знань та гуманних вчинках майбутніх учителів стосовно учнів.

До складу досліджуваної якості входять такі компоненти:

– *когнітивний*: знання про сутність поваги до дитини, моральні норми її дотримання, нормативну базу та правила професійної етики, в яких розкривається зміст принципу поваги, психолого-педагогічні знання;

– *емоційно-ціннісний*: усвідомлення морально-ціннісного значення принципу поваги до дитини у взаєминах, наявність мотивів позитивного ставлення до дитини (прагнення здійснювати альтруїстичні вчинки, емпатія, визнання гідності дитини, бажання допомогти та сприяти розвитку особистості дитини), рефлексія, схильність до самовдосконалення;

– *діяльнісний*: гуманні вчинки, що ґрунтуються на принципі поваги до особистості (прояв чуйності, турботи, доброзичливості, справедливості, довіри, допомоги, привітності у спілкуванні), сталість звички прояву поваги до дитини у педагогічній взаємодії, уміння вирішувати проблемні педагогічні ситуації не принижуючи гідність учня, практична реалізація самовдосконалення.

Всі компоненти структури шанобливих відносин органічно взаємопов'язані, взаємовпливають та взаємообумовлюють один одного. Тому будь-яке послаблення щодо розвитку одного з них неодмінно

відіб'ється на інших двох, а також і на загальному рівні сформованості якості. Взаємозв'язок, який наявний між компонентами, сприяє тому, що посилення одного з них буде одночасно збагачувати інші. Саме тому лише розвиток системи компонентів дозволяє сформувати гуманні взаємини між педагогом і дітьми.

Перспективи подальшого дослідження полягають у зосередженні уваги на визначенні й конкретизації умов формування поваги до дитини у майбутніх учителів, у пошуці ефективних форм і методів виховання досліджуваної якості, розробці системи виховної роботи та її впровадженні у навчально-виховний процес вузу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Гаврилова Т. П. Понятіе емпатии в зарубежной психологии / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2.
4. Горда М. С. Морально-етичне виховання студентів педучилища в процесі вивчення літератури рідного краю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Горда Марія Степанівна. – К., 1998. – 286 с.
5. Донцов А. В. Формування моральних механізмів поведінки студентської молоді : монографія / А. В. Донцов. – Харків : Шлях, 2000. – 228 с.
6. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк / за ред. Л. М. Проколієнко ; [упор. : В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура]. – К. : Рад. шк., 1989. – 609 с.
7. Малахов В. А. Етика спілкування : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів ; ред. Т. Янтроль] / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 397 с.